

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 60., BR. 5., 161. – 200., ZAGREB, prosinac 2013.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

CROATOFONIA

Ivan Pederin

Moglo bi se reći da je povijest zapadnoeuropskih nacija počela onda kad su Franci, Goti, Langobardi osvojili Galiju, Lombardiju, Hispaniju. Po mišljenju Ludwiga Gumplowicza, država je nastala tako što je jedno pleme pokorilo drugo. Država je prema L. Gumplowiczu organizacija vlasti manjine nad većinom, a pravo je njezin izraz.¹ Međutim, u zapadnoj su Europi u pravilu ti osvajači prihvatili jezik pokorenih, a to je bio romanski i zaboravili su svoje jezike. U Engleskoj su normanski osvajači, koji su u Normandiji prihvatili francuski, nastavili govoriti francuskim, ali su se s pokorenim Anglosasima sporazumijevali na nekom mješovitom *pidginu* koji je kasnije postao engleski jezik. Engleski ima 60 % francuskih riječi. Iz romanskog jezika razvili su se francuski i kastiljanski, koji mi zovemo španjolskim. Krajem srednjeg vijeka ti su se jezici pojavili u književnostima, koje se danas osjećaju kao nacionalne, a u svoje doba te su književnosti zapravo bile dvorske, a dvor je bio vojni stožer, upravna, ali i kulturna ustanova. U stoljećima koja će slijediti kastiljanski će potiskivati dvadesetak iberskih jezika,² francuski je prvobitno bio jezik Île-de-France, odnosno dvora koji je potiskivao ostale jezike, tada već Francuske. Engleski je potiskivao *gaelic*, odnosno *lalans*. Ti su jezici u svom postojanju djelo apsolutističke monarhije.

¹ Grundrisse der Soziologie, Beč, 1905., str. 188. – 199.

² Žarko Muljačić, Problem manjinskih jezika u romanskim državama u Europi, Maveda, Rijeka, 2007.

Hrvatski jezik sa svojim razvitkom nikako se ne uklapa u ovaj zapadnoeuropski okvir.

Hrvati su se doselili u rimsku provinciju Dalmaciju (*Dalmatia*) koja je bila poromanjena, ali se u Dalmaciji govorilo i grčki.³ Latinski je preko vojske prodro duboko preko Dunava. Tacit je napisao i životopis svog tasta, *De vita Cnaei Julii Agricola*, Agricola je pobijedio Ordovicusa i osvojio otok Man (*Monam insulam*), romanizirao je Britaniju uvođenjem *Septem artes liberales* koje sada postaju obrazovnim sustavom djece mjesnih uglednika „...iam vero principum filios liberalibus artibus erudire et ingenia Britanorum studiis Gallorum anteferre ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscebant, inde etiam habitus nostri honor et frequens toga, paulatim discessum ad delenimenta vitiorum, porticus et balinea et convivorum elegantiam...“ Kultura je imala značaj i ulogu u političkom ustroju Carstva što je bilo djelo Vergilija, a moglo bi se reći da je kultura u Rimu igrala otprilike onu ulogu koju je kasnije igrala državna ideologija. Jesu li Rimljani takvu tehniku romaniziranja primijenili i u Dalmaciji? Tu je latinski širila vojska, vjerojatna je i kolonizacija veterana.

Bilo kako bilo, Rimljani su romanizirali, a iz latinskog se razvio starodalmatski. Sve to odgovara zapadnoeuropskom razvitku. Međutim, u Dalmaciji su se osim latinskog govorili još i grčki, albanski, rumunjski. Stočari koji su se povukli u gore vjerojatno su govorili rumunjski, kao Čići u Istri koji još uvijek govore rumunjski. Konstantin Jireček⁴ razlikuje dva romanizirana područja – primorski grad, gdje će se latinski dulje održati i unutrašnjost gdje je latinski širila vojska, gdje će biti manje postojan. Jireček drži da je pučanstvo latinskog jezika izumrlo u pošastima kuge, u što se može sumnjati i pitati se zašto ono nije izumrlo u Francuskoj i Španjolskoj. Činjenica je da su svi ti jezici izumrli osim hrvatskog, a to će reći da se u Dalmaciji, sad već možemo reći Hrvatskoj, dogodilo obratno od onoga što se dogodilo u Lombardiji, Francuskoj i Španjolskoj. Doseljenici nisu prihvatili jezik pokorenih. Tu valja reći da su Germani u doba seobe naroda već bili počeli prihvaćati poljodjelstvo, ali konačno su ih privikli poljodjelstvu tek benediktinci. Hrvati su se pak doseljavali kao poljodjelci. Germani su se selili u ratničkim druženjima (*Gefolgschaften*), Slaveni su dolazili kao poljodjelci. Franci, Goti i Langobardi naglo su prihvatili romanski,⁵ u Dalmaciji, kasnije Hrvatskoj, bio je to dugotrajan proces koji ćemo pratiti. Sada možemo ipak reći da je barbarski hrvatski potisnuo dva velika svjetska jezika, grčki i latinski, a za njim i druge jezike. Grčki je bio prvi svjetski jezik, a ujedno i prvi jezik koji nije bio jezik osvajača i zavojevača.⁶ Za njim je slijedio latinski koji je to bio.

---

³ Prema osobnom priopćenju arheologa Nenada Cambija, četvrtina je grobova u Saloni grčka.

⁴ *Die Romanen in den Städten Dalmatiens, währenddes Mittelalters*, Wien, 1901.

⁵ Iz tog prijelaznog doba ipak imamo jedan jezični spomenik starovisokonjemačkog poslije smrti Karla Velikoga – to su *Die Strassburger Eide*, državni ugovor na dva jezika.

⁶ Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa*, Split, 2009., str. 30. – 31. Egipćani su imali tumače koji su učili grčki da bi se mogli sporazumijevati s doseljenim Grcima.

Hrvati su se našli na Jadranu, a Jadran je bio najvažniji europski put od ranog srednjeg vijeka, bio je to vodeni put od Carigrada i Levanta do Mletaka i srednje Europe, odnosno od srednje Europe i Mletaka na Levant. Na tom putu naselili su se Hrvati, a zbog važnosti toga puta dolazilo je do čestih smjena vlasti nad dalmatinskim gradovima bez kojih ta plovidba nije bila moguća. Bizantinci su utvrdili tu obalu i tako je nastala saživljenost čovjeka i mora kakve nema drugdje na svijetu. Ta saživljenost neizbrisivi je trag Bizanta na Jadranu, saživljenost, a ne pravoslavlje jer, iako je Dalmacija povremeno bila pod vlašću Bizanta, još nije pronađena nijedna isprava koja bi dokazivala da je dalmatinska crkva bila pod vlašću vaseljenskog patrijarha u Carigradu. Hrvati su bili privrženi Rimskoj Crkvi. Nisu se nikad neprijateljski odnosili ni prema latinskoj, a ni prema grčkoj uljudbi, dapače starohrvatska uljudba slijevela se s antičkom uljudbom. Tako je Franjo Rački opisao splitsku prvostolnicu kao mjesto u kojem se slijevaju Hrvatska i Rim.⁷ Uz jadransku obalu nastala je staroslavenska misa rimskog obreda. Ta je misa bila zazorna Rimskoj kuriji, ne zato da bi odnarodila Hrvate, nego zato jer se bojala da će se iz netočnih prijevoda izleći krivovjerja. Za hrvatski je jezik to značilo ulazak u krug naobraženih jezika jer je hrvatski morao stvoriti hrvatsko bogoslovno nazivlje, a to je bio ulazak u kršćansku europsku uljudbu.

Zazor Rimske kurije ipak nije ostao bez učinka i staroslavenska služba Božja uklonjena je otprilike do sredine XV. st. iz grada, ali je ipak nastavila svoj život na selima, vjerojatno zato što je kod nas bilo svećenika koji nisu znali latinski. Bio je to događaj od velikog značenja za hrvatski jezik koji je sada imao bogoslovno nazivlje pa je mogao otpočeti djelovati kao književni jezik. Književnost na hrvatskom jeziku sada je preuzela bogoslovno nazivlje od službe Božje, a to je nazivlje počelo bujati u bogoslovnom smislu u književnim djelima. Da staroslavenska služba Božja nije uklonjena, možda ne bismo imali književnost, kao što je onda nisu imali Srbi koji su zadržali staroslavensku službu Božju.⁸ Međutim, XV. st. bilo je u jezičnom pogledu vrlo važno za hrvatski jezik jer je 1437. car Sigismund imenovao prvog palatinskog grofa *imperiali auctoritate* – dakle po carskom ovlaštenju i na nj prenio vlast da imenuje bilježnike. Sjedište tog palatinskog grofa bio je Rab, a on je bio senjski biskup Ivan Dominis. Ovlaštenje i titula koja se pisala samo kod imenovanja bilježnika bili su nasljedni za cijelu obitelj. Dominisi su bili monarhisti i imali su veze na dvoru u Budimu, ali ih Mletci nisu progonili kao druge monarhiste, već su se potrudili da se u svakom dalmatinskom gradu nađe po jedan Dominis i po jedan mletački patricij. Na taj su način stvorili političku ravnotežu. Kasnije je Papa imenovao još dva rapska patricija koji su postali *comites sacri palatii*, dakle po Papinu ovlaštenju. To su bili

⁷ Stolna crkva u Spljetu, Vienac, IX., str. 122. – 127., 140. – 144.

⁸ Ivan Pederin, Pretvorba hrvatskog iz crkvenog u književni jezik (Raščlamba uporabe bogoslovnog i književnog nazivlja kod Šiška Menčetića i Džore Držića), Jezik, god. 45. (1998.), br. 4., str. 128. – 139. (prvi put objavljeno pod istim naslovom u Crkvi u svijetu, god. V. (1970.), br. 1., str. 65. – 74.

obitelji Nimira i Cernota.⁹ Tim je imenovanjima stvoren i „četvrti stalež“ i u *Stato veneziano*, dakle sloj obrazovanih pučana koji su nastojali biti primljeni u patricijat. Bio je to preduvjet za početak naše književnosti na hrvatskom jeziku. Međutim, u bilježništvu su se našli pučani i patriciji. Hrvatski jezik razvio se do književnog u susjedstvu s latinskim, talijanskim, a i grčkim jezikom jer je to bilo doba kad je sultan Mehmed II. Osvajač osvojio Carigrad, 1453., razgovarao s patrijarhom i složio se s njim da će Carigrad razvrgnuti uniju s Rimom, a zauzvrat će patrijarh postati duhovna, ali i politička glava pravoslavnih.¹⁰ Mnogi se nisu složili s razvrgavanjem crkvenog ujedinjenja pa su odlazili ponajviše u Italiju i Dalmaciju gdje su Hrvati opet došli u dodir s grčkim jezikom i uljudbom.

U to doba, 1410., Mletci su u Zadru osnovali službu tumača, koja će se 1455. razviti u *Officium scribanatus litterarum sclavarum*. Bio je to prevoditeljski ured, nešto kao današnja služba ovlaštenog sudbenog tumača. Taj je ured izdavao prijevode koji su imali javnu vjeru. Bila je to, rekli bismo danas, „demokratska“ mjera jer je sada pučanin, koji nije znao latinskoga mogao doći na sud i doznati o raspravi preko tumača koji se zvao *interpretes*, pa *trucimanus*,¹¹ što se o njemu govori. Znači li to da se u Mletcima hrvatski jezik smatrao istočnjačkim? Taj je ured često mijenjao ime, zvao se *Cancellaria illirica*, *Cancellaria delle lettere illiriche e serviane*, *Cancellaria delle lettere schiave*. Preko toga bi ureda kancelar s glasnikom (*preco*) obznanjivao odluke vlasti puku na trgu, kasnije su takva obznanjenja odlazila na sela u dva jezika, talijanski i hrvatski (glagoljicom). Sve češća su tiskana obznanjenja na dvama jezicima. Mletačka uprava dvojezična je, pače i trojezična. Većina su u gradovima bili Hrvati.¹² Glavna su uloga toga ureda bili pregovori s krbavskim knezovima jer je između njih i Mletaka bilo dosta trvenja. Kad su se 1463. u Bosni pojavili Osmanlije, valjalo je pregovarati i s njima, a to je bilo moguće samo na hrvatskom. Uskoro se počelo pregovarati i s Visokom Portom, na hrvatskom, kasnije i na turskom, arapskom i farsiju (perzijski). Mletci su najviše voljeli hrvatske tumače jer nisu znali istočnjačke jezike, a nisu imali povjerenja u talijansku koloniju u Carigradu jer su ti Talijani bili oženjeni Grkinjama, a one su bile osmanske podanice.¹³ I bečki je Dvor slao u Osmansku carevinu rado Hrvate npr. Antuna Vrančića (*Verantiusa*) poslali su jer je kao humanist znao grčki, a i hrvatski. U Carigradu je živjelo mnogo Hr-

⁹ Ivan Pederin, *Svakidašnjica u Rabu od mistike do renesanse i baroka*, MH, Rab, 2011.

¹⁰ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1953., str. 60.; Ivan Pederin, *Zadarski nadbiskup Mate Karaman i pravoslavlje*, Zadarska smotra, god. IV. (2006.), br. 3. – 4., str. 185. – 208.

¹¹ Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409 – 1797)*, Dubrovnik, 1990.

¹² Isto, str. 57., 62. U Zadru je primjerice 1608. bilo samo 17 % ljudi s talijanskim prezimenima i 5 % s albanskim.

¹³ Ivan Pederin, *Školovanje mletačkih dragomana za turski, arapski, perzijski i hrvatskosrpski jezik od XV. do XVIII. stoljeća i njihova služba*, Institut za istoriju u Banjaluci, *Istorijski zbornik*, br. 9., 1988., str. 35. – 51.

vata, Dubrovčana i drugih, hrvatski je bio jezik koji su u Carigradu i na Porti znali mnogi. Osim Vrančića u Carigrad je putovao i Felix Petančić i drugi Hrvati.¹⁴ Uz talijanski, latinski i grčki, hrvatski je sada došao u susjedstvo turskog, arapskog i farsija jer to su bili jezici Visoke Porte. Hrvatski se proširio na Carigrad po tome što su tamo živjeli mnogi Hrvati, a i po tome što je postao jedan od jezika mletačke i bečke diplomacije na Levantu.

Istodobno se razvila i književnost na hrvatskom jeziku, poglavito u Dalmaciji. Ta književnost prožeta je krivovjernim predodžbama koje su dolazile iz Levanta.¹⁵ U tim hrvatskim djelima nalazimo sukladnosti sa srednjovisokonjemačkom književnošću, osobito s Wolframom von Eschenbachom. Djela Hrvata i Eschenbacha prožeta su krivovjernim predodžbama, Eschenbach zauzima autorsko držanje valdeškog propovjednika. Nije jasan smjer kretanja utjecaja u Europi, ali se kao kolijevka tih krivovjerja spominje Mezopotamija. S Levanta k nama dolaze kršćanska krivovjerja, ne pravoslavlje, a ni islam što je u katolicizmu naišao na protivnika koji nije mogao svladati. Nazočnost takvih krivovjerja u Hrvatskoj začuđuje u doba kad se u Europi širio protestantizam sa svojim brojnim sljedbama.

U XVII. st. okuplja se u Rimu skupina hrvatskih intelektualaca, a hrvatski postaje jezik kojim je Sveta Stolica ophodila s pravoslavljem i to ne samo s pravoslavcima u Osmanskoj carevini, nego i u Rusiji. Najvažnije osobe nadležne za odnose Svete Stolice s pravoslavljem bili su zadarski nadbiskupi Vicko Zmajević i njegov gojenac i nasljednik Mate Karaman. Mnogo je Hrvata intelektualaca koji borave u talijanskim i njemačkim gradovima.¹⁶ U Urachu djeluje i tiskara hrvatskih protestanata, pokušavaju se prevoditi crkvene knjige i Sveto pismo na jezik koji će biti razumljiv i kršćanima u Osmanskoj carevini.

U to doba među hrvatskim velikašima mnogi govore mađarski jer su u rodbinskim vezama s mađarskim velikašima. Osniva se Vojna krajina u kojoj djeluju njemački časnici. Hrvatske su kolonije u Mlecima – *arsenaloti* koji rade u Arsenalu, u Carigradu, kako već spomenusmo, uz jadransku obalu Apeninskog poluotoka kamo se sele poglavito iz Bosne, ali i iz Dalmacije bježeći od gladi i političkih nestabilnosti ili zato što traže bolju zaradu kao obrtnici. Među njima ima i pustolova, kakav je bio Pavao Skalić. U Rimu živi kolonija hrvatskih intelektualaca, ponajviše svećenika koji djeluju u katoličkoj obnovi.¹⁷ Hrvatski se govori u mnogim europskim zemlja-

¹⁴ Ivan Pederin, *Povijesna poetika putopisa*, Split, 2009., str. 212. – 213.

¹⁵ Zaneta Sambnjak, *Heretičko bogoslovlje u strukturi srednjovisokonjemačke književnosti i hrvatskih srednjovjekovnih apokrifa*, Zagreb, 2007.; Slavomir i Zaneta Sambunjak, *Tragalac za smislom, Zbiljsko i mitsko u djelu Petra Hektorovića*, Zagreb, 2009.

¹⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova. Niz životopisa*, Zagreb, 1886.

¹⁷ Lovorka Čoralić, *Doseljenici iz Požege u Veneciji u XV. i XVI. st., Osječki zbornik, XXI. (1991. i 1994.)*, str. 87. – 98.; *Bračka kolonija u Mlecima, Hrvatska obzorja, V. (1997.)*, br. 2., str. 339. – 356.; Stjepan Krasić, *Počelo je u Rimu, Katolička obnova i normiranje hrvatskog jezika u XVII. stoljeću*, MH, Dubrovnik, 2009.

ma, on ima ulogu u mletačkoj i papinskoj diplomaciji. Hrvatski se jezik mirne duše može nazvati nadregionalnim ili svjetskim jezikom i može se govoriti o *croatofoniji*. U dodiru s mnogo jezika na hrvatskom tlu i izvan njega i ti jezici djeluju na nj. U mletačko doba, u Dalmaciji, hrvatski zauzima svoje mjesto i u upravi te se razvija.

Sad moramo spomenuti i Osmansku carevinu koja je osvojila velike dijelove hrvatskog nacionalnog teritorija i pokrenula velike seobe. Ta carevina nije bila jezična carevina kao Rim, nego teokracija, a to će reći federacija nekoliko mileta – vjerskih zajednica kojima je upravljao prvosvećenik te zajednice po njezinu zakonu i bio odgovoran izravno sultanu. Na Visokoj Porti govorio se turski, arapski i farski, to su veliki jezici islama, ali govorilo se još i albanski, hrvatski, grčki. Grčki se govorilo i u Zadru gdje je živjela skupina ujedinjenih Grka pravoslavaca, a tu su bili albanski i grčki vojnici u mletačkoj službi. Mletačka Republika služila se osim hrvatskim u dodirima s Visokom Portom još turskim, arapskim i farsijem. Pisma su se pisala u Zadar i Dubrovnik na tim istočnjačkim jezicima. I u Dubrovniku je djelovao prevoditeljski ured.¹⁸ Na jugoistoku Europe islam su primile neke skupine, ali islamska kultura djelovala je i u kršćanskih skupina, osobito u odijevanju, glazbi, hrani, a i u jeziku, pa je hrvatski pun posuđenica iz tih jezika koje se ne doživljavaju kao tuđice. Brojna su i imena iz tih jezika kao Kasum, Kerum, Kamber, Jaman, Jerkan, Bilaver, Bakmaz, Burčul i sl.

Malo je zemalja u Europi gdje se na tako malom prostoru čulo toliko jezika i čitalo toliko pisama, a to su osim latinice još ćirilica, glagoljica, arapsko i hebrejsko pismo. U tom smislu Hrvatska je usporediva sa Španjolskom. Međutim, u Španjolskoj je kastiljanski apsorbirao dvadesetak iberskih jezika, koji su bili slični, ostali su katalonski, baskijski, aragonski i *gallego*. Arapski je istisnut, a s njime i arapsko pismo. Hrvatski nije istisnuo ni jedan od jezika sa svoga tla, a ti su jezici bili nositelji različitih kultura, a k tome je hrvatski bio most prema Levantu i veza Rimske kurije i pravoslavlja.

Croatofonia moderna

Hrvatski jezik i književnost bili su do pred kraj XVIII. st. općinski, na sjeveru je bio raširen kajkavski. U Bosni se postavilo pred franjevce pitanje kako doprijeti do katolika Hrvata u udaljenim krajevima i širiti Evanđelje. Zbog toga su franjevački propovjednici stvorili jezik koji će biti razumljiv svima – prvi korak prema stvaranju hrvatskoga standardnoga i nacionalnog jezika. Bio je to jezik od kojeg će kasnije krenuti Vuk Stefanović Karadžić.¹⁹

---

¹⁸ O dodirima Dubrovnika i Visoke Porte vidjeti: Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Zagreb – Dubrovnik, 2003.

¹⁹ Ivan Pederin, „Začinjavci”, štioći i pregaoci, *Vlastite snage i i njemačke pobude u hrvatskoj književnosti*, NZMH, Zagreb, 1977.; *Pojam jezičnog i književnog standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina*, str. 121. – 151.

U to je doba Josip II. pokušao reformirati Carevinu. Nije uspio, ali je u Carevini ostalo nepisano načelo da korespondencija sa središnjicom ide na njemačkom jeziku. Josip II. time je stekao zasluge tako što je njemački učinio nadregionalnim jezikom. Njegov je ugled rastao i u sjevernoj Hrvatskoj, već u XVIII. st. pojavilo se njemačko novinstvo, pa njemačko kazalište.²⁰ Godine 1807. Napoleonov je providur Vincenzo Dandolo zapovijedio talijanski kao uredovni jezik. Talijanski se u Dalmaciji potvrdio kao jezik znanosti, ali je u Dalmaciji talijanski bio uz hrvatski i jezik književnosti.²¹ Pojam uredovnog jezika bio je tuđ tradicijskoj državi, u dekretima o imenovanju bilježnika čita se o kakvoći papira, ali ne o jeziku na kojem će bilježnik pisati.²² Međutim, ako je Dandolo donio dekret o uredovnom jeziku u Dalmaciji, a Dalmacija je onda bila priključena kraljevini Italiji, to je značilo da je valjalo pisati na jeziku koji će biti isti u cijeloj kraljevini. To bi bio standardni jezik, dakle jezik kao sredstvo suvremene uljudbe. Je li to onda bilo moguće?

U staroj je Dalmaciji bilježnik pisao o svim područjima života. Morao je znati nazive za pojedine vrste riba, pomorske nazive, nazive iz građevinarstva. Lako je bilo s pravnim i bogoslovnim nazivima, ali riba *brancin* zove se tako u Zadru, u Splitu se kaže *lubin*, a u Dubrovniku *smudut*. Tako je i danas. Takve općinske razlike u jeziku postoje i u svim drugim obrtima. Uredovni jezik ili nacionalni, traži ujednačenost naziva, a to znači da svaka obrtnička grana ima svoj jezik s precizno određenim nazivima. U zoologiji ili botanici, gdje su riječi različite od općine do općine, pribjegli su Linnéovoj binarnoj nomenklaturi. Ali to je jedva bilo moguće, pa su se pojavile precizno kodificirane nomenklature onda kad je državna uprava osnovala dvanaest ministarstava za pojedine grane života. To se u južnoj Hrvatskoj dogodilo u prvoj trećini XIX. st., a u sjevernoj tek za apsolutizma. U južnoj su Hrvatskoj uvedeni do 1838. suvremeni zemljišnik i katastar, suvremeno školstvo terezijanskog tipa, suvremeni građanski zakonik (*Allgemeines bürgerlichhes Gesetzbuch*) i sudstvo. Što je tu bilo s hrvatskim jezikom? Ništa. U sjevernoj Hrvatskoj još je na snazi bio feudalni mađarski Verböczijev zakonik, jezik države bio je latinski, u južnoj, dakle u Kraljevini Dalmaciji nije zapovijeden uredovni jezik, ali

²⁰ Daniela Živković, Njemački jezik u Zagrebu od 1750. do 1800. godine – Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas (zbornik), Zagreb, 1994., str. 63. – 75.; Marina Fruk, Njemačko novinstvo u Zagrebu u prvoj polovici 19. stoljeća – Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas (zbornik), Zagreb, 1994., str. 73. – 79.; Nikola Batušić, Uloga njemačkog kazališta u hrvatskom kulturnom životu od 1840. – 1860., Rad JAZU, knj. 353. (1968.), str. 395. – 585. Batušić zaključuje da nema znaka da bi nam to kazalište na njemačkom jeziku bilo nametnuto.

²¹ Ivan Pederin, Strani i uredovni jezik u Hrvatskoj, Jezik, Zagreb, god. 29. (1982.), br. 3., str. 65. – 73.; Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien, 1892. Dalmatien, Alfons Musafia, Italienische Literatur, str. 213. – 231.

²² Ivan Pederin, Fond rapskih knezova i bilježnika, Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, god. 25. (1982.), str. 9. – 43.

se uprava držala Dandola i talijanski je djelovao kao uredovni. Sama se Carevina poslije Bečkog kongresa i neuspjeha Josipa II. i Napoleona vrlo oprezno reformirala. A na preporod će na sjeveru valjati čekati do Disertacije grofa Janka Draškovića 1832.,²³ a na jugu do pokretanja Zore dalmatinske. Hrvatski preporod kasni tridesetak godina za mađarskim i češkim.

Hrvatski je u tom razdoblju postao provincijalni jezik. Kolonije u Mletcima, Carigradu i Rimu nisu više djelovale. U Hrvatskoj, na sjeveru i jugu malo se pisalo, jedino se Josip Završnik bavio filologijom.²⁴ Cenzura je stvorila preduvjete za nastanak nacionalne književnosti koja ne će više biti općinska.²⁵ Cenzura je naime bila organizirana po zemljama (Carevina nije imala pokrajine nego zemlje – *Länder*). To je impliciralo jednoobrazne postupke za svaku zemlju. Međutim, na razvitak takve književnosti valjalo je još čekati. Hrvatski je jezik zaostajao u razvoju. Književnost je bila na talijanskom.²⁶ Na sjeveru je književnost bila na njemačkom.²⁷

Onda je pokrenuta Zora dalmatinska. Prodavala se slabo pa su se braća Battara kao izdavači Zore dalmatinske obratili vladi s molbom za pomoć, jer je broj pretplatnika bio malen i opadao je. Predsjednik Dvorskog dikasterija policije u čijem se sastavu nalazio Ured za reviziju knjiga – cenzura, grof Joseph Sedlnitzky pisao je guverneru Augustu vitezu Turszkom 28. kolovoza 1844. da im tu pomoć pruži preporukom biskupskim ordinarijatima u Dalmaciji, općinama, školama, a i da vlada kupi određen broj primjeraka i besplatno ih podijeli činovnicima, župnicima i učiteljima. Ujedno se Sedlnitzky raspitivao o koristi Zore dalmatinske, a i o zanimanju čitateljstva za taj list.²⁸ Hrvatski se trebao razviti. Sedlnitzky je uopće pozdravljao pokretanje toga časopisa da bi se hrvatski jezik razvijao.²⁹ U Hrvatskom je saboru Ivan Kukuljević Sakcinski 2. svibnja 1843. održao prvi govor na hrvatskom jeziku, a barun Josip Jelačić, kao hrvatski ban zapovijedio je hrvatski kao uredovni jezik 1847.

Ovdje valja nešto reći o jezičnom pitanju kod nas i inače u Europi. U Francuskoj ga nije bilo, Francuska revolucija nije se brinula o jeziku i za revolucije nije osnovana katedra za francuski jezik u Parizu. Međutim J. G. Fichte smatrao je da nacije moraju biti jezično zatvorene i vidio je jednakost, ne samo u načelima jed-

---

²³ To se priznalo na znanstvenom skupu o grofu Janku Draškoviću. Referati su objavljeni u Kolu, 2007., br. 3. Zanimljivo je da se na tom skupu nije čulo da je Janko Drašković bio grof.

²⁴ Milan Nosić, Gajev preteča Josip Završnik i njegovo djelo, Rijeka, 1997.

²⁵ Ivan Pederin, Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji, Zadar, 2008.

²⁶ Mate Zorić, Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku, Rad JAZU, 357., 1971., str. 353. – 476., Marko Kažotić (1804 – 1842), Rad JAZU, 338., 1963.

²⁷ Ivan Pederin, Therese von Artner und die österreichische Literatur des Biedermeiers in Zagreb, Österreich in Geschichte und Literatur, Wien, god. 28. (1984.), Heft 5, str. 300. – 312.; Josip Jelačić kao pjesnik na njemačkom jeziku, Marulić, Zagreb, god. 16. (1983.), br. 6., str. 659. – 669.

²⁸ Državni arhiv u Zadru, 1844. XI24.2124/p.

²⁹ Ivan Pederin, Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji, Zadar, MH, 2008., str. 75.

nakosti pred zakonom, slobodi i bratstvu, kako je to isticala Francuska revolucija, nego jednakost u jeziku. Svi moraju govoriti njemački, a ne francuski. Jelačić je bio drugog mišljenja, on je smatrao da će jezik države biti nacionalni i uredovni jezik, ali je dobro da postoji jedan obrazovani sloj koji će govoriti nekim stranim jezikom jer će taj sloj onda biti most do uljudbe nekog drugog naroda. U našim prilikama to je značilo da se na sjeveru stvorio naobraženi sloj koji je govorio njemački, a na jugu talijanski.³⁰ Ako je netko govorio talijanski, pa čak i ako je imao talijansko prezime to još nije značilo da je bio Talijan. Strani jezik ulazio je u Hrvatsku preko Casina – kluba naobraženih (*la classe abiente, colta; die oberen Zehntausend, die Gebildetenschicht*), a to su bili svi plemići s austrijskom plemićkom diplomom, svi dijecezanski svećenici, svi viši državni činovnici, sve osobe s austrijskom sveučilišnom diplomom, svi časnici. Ta elita sjedila je u Casinu, nedjeljom se odlazilo u crkvu pa navečer u kazalište. Čitala se Agramerica na sjeveru s prilogom Luna, talijansko novinstvo na jugu. Održavali su se plesovi koji su bili otprilike sajmovi udavača. Djevojke su se školovale kod ursulinki u Grazu, časnici u *Theresianumu*. Jezik vojske bio je njemački, a tako i jezik ursulinki. Časnici su služili u Pragu, pa u Milanu, pa u Temišvaru, pa u Zagrebu ili Zadru. Širili su srednjoeuropsku uljudbu i njemački jezik. Ostali članovi Casina bili su obično mjesni ljudi. Osim toga, dopisivanje sa središnjicom bilo je na njemačkom.

Poslije 1849. počela je modernizacija i industrijalizacija. Više na sjeveru, jer na jugu su uprava i sudstvo već bili osuvremenjeni. To je hrvatski jezik stavilo pred težak zadatak – da postane sredstvom državnog i gospodarskog sustava države koja se osuvremenjivala. Hrvatski jezik nije toj zadaći bio dorastao jer je jezik uprave na jugu bio talijanski, osim dopisivanja sa središnjicom koje je bilo na njemačkom, a na sjeveru je jezik državne uprave bio latinski. Sudstvo je bilo feudalno, na snazi je bio feudalni mađarski Verböczijev zakonik, financije su bile zastarjele, a tako i naplata poreza koja se zaustavljala pred patrimonijalnim velikaškim posjedima. U Zagrebu je djelovala gimnazija, u Krajini trogodišnji upravni tečaj, k tomu i Pravoslovna akademija u Zagrebu i seoski župnici koji bi podučavali bistriju mušku djecu. U Zagrebu je vladao ban domaršal grof Josip Jelačić i njegov podban Benedikt Lentulaj. On je uveo austrijski građanski zakonik, osnovao suvremeno sudstvo i školstvo s osloncem na ministra Alexandra Bacha, odnosno na njemački jezik koji je uskakao kao ispomoć tamo gdje se hrvatski nije pokazao dostatnim kao npr. u financijama i kod naplate poreza, gdje nismo imali ni školovanih ljudi da tu naplatu vode. Valjalo ih je dovesti iz Beča. Njemački se govorio sve više.

Završit će se u sljedećem broju.

³⁰ Aristokrati su u to doba govorili francuski posvuda u Europi od Atlantika do Urala. Nemamo podataka jesu li i hrvatski velikaši slijedili europski primjer.